

ОШ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИНИН ЖАРЧЫСЫ. ФИЛОЛОГИЯ

ВЕСТНИК ОШСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА. ФИЛОЛОГИЯ

JOURNAL OF OSH STATE UNIVERSITY. PHILOLOGY

e-ISSN: 1694-8874

№2(4)/2024, 14-24

УДК:

DOI: [10.52754/16948874_2024_2\(4\)_2](https://doi.org/10.52754/16948874_2024_2(4)_2)

**“МАНАС” ЭПОСУНУН КЫРГЫЗ АДАБИЯТЫНДАГЫ ИДЕЯЛЫК КҮРӨШТӨГҮ
ОРДУ**

МЕСТО ЭПОСА «МАНАС» В ИДЕОЛОГИЧЕСКОЙ БОРЬБЕ В КЫРГЫЗСКОЙ
ЛИТЕРАТУРЕ

THE ROLE OF THE EPIC “MANAS” IN THE IDEOLOGICAL STRUGGLE IN KYRGYZ
LITERATURE

Асанова Фарида Мундузбековна

Асанова Фарида Мундузбековна

Asanova Farida Munduzbekovna

магистрант, Ош мамлекеттик университети

магистрант, Ошский государственный университет

Master's Student, Osh State University

asanova.f@mail.ru

ORCID: 0000-0002-9546-2069

Жамгырчиева Гулина Төлөбаевна

Жамгырчиева Гулина Төлөбаевна

Zhamgyrchieva Gulina Tolobaevna

ф.и.д., профессор, Ош мамлекеттик университети

д.ф.н., профессор, Ошский государственный университет

Doctor of Philological Sciences, Professor, Osh State University

gulina65@inbox.ru

“МАНАС” ЭПОСУНУН КЫРГЫЗ АДАБИЯТЫНДАГЫ ИДЕЯЛЫК КҮРӨШТӨГҮ ОРДУ

Аннотация

Макаланын актуалдуулугу – “Манас” эпосунун XX кылымдагы баскан узак жана карама-каршылыктуу жолун изилдөө жана XX кылымдагы кыргыз адабияты менен өтмө катар өтүшкөн ич ара байланышын, анын айланасындагы идеялык күрөштү аңдап-таануу болуп эсептелет. Ошону менен бирге улуу эпостун ар кайсы доордо улам жаңы кырлары менен ачылышы, улам жаңы муундарга жаңы мааниси менен таасир этиши, саясий жана идеологиялык процесстерге жандуу аралашуусу жана окурмандар тарабынан кабылданышы макаланын негизги илимий изилдөө аспектиси катары каралгандыгында.

Ачкыч сөздөр: кыргыз адабиятындагы көркөм өнүгүү, вульгардык-социологиялык сын, идеялык күрөш, көркөм-эстетикалык концепциялар, эпостун бириктирилген варианты

МЕСТО ЭПОСА «МАНАС» В ИДЕОЛОГИЧЕСКОЙ БОРЬБЕ В КЫРГЫЗСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

Аннотация

Актуальность статьи заключается в изучении длительного и противоречивого пути эпоса «Манас» в XX веке и понимании взаимосвязи с кыргызской литературой XX века и идеологической борьбы вокруг нее. При этом в качестве основных аспектов научного исследования рассматриваются открытие великого эпоса с новыми аспектами в разные эпохи, его воздействие на новые поколения с новым смыслом, его живое участие в политических и идеологических процессах, его восприятие читателями.

THE ROLE OF THE EPIC “MANAS” IN THE IDEOLOGICAL STRUGGLE IN KYRGYZ LITERATURE

Abstract

The relevance of the article lies in studying the long and controversial path of the epic “Manas” in the 20th century and understanding the relationship with Kyrgyz literature of the 20th century and the ideological struggle around it. At the same time, the discovery of the great epic with new aspects in different eras, its impact on new generations with new meaning, its active participation in political and ideological processes, and its perception by readers are considered as the main aspects of scientific research.

Ключевые слова: художественное развитие в кыргызской литературе, вульгарно-социологическая критика, идеологическая борьба, художественно-эстетические концепции, сводный вариант эпоса

Keywords: artistic development in Kyrgyz literature, vulgar sociological criticism, ideological struggle, artistic and aesthetic concepts, combined version of the epic

Киришүү

Макаланын негизги максаты – «Манас» эпосунун түбөлүк кыймылдагы, жандуу маданий жана адабий жашоодогу өлбөс эпос экенин анын ХХ кылымдагы тарыхына жана тагдырына таянып ачып берүү. Биздин эпос – жандуу жашоого эгедер көркөм феномен, ар кайсы муундарга улам жаңы кыры менен ачыла бере турган чыгарма (Кубанычбек кызы, 2023; Юсупова ж-а Кочкорова, 2023). Ошондуктан советтик идеологиянын «Манаска» жасаган мамилесин илимий жактан интерпретациялоо, ошол мезгилдеги саясат жана идеологиянын ойногон ролу, аны тиешелүү фактыларга таянып ачып берүү, талдоого алуу, эпостун марксисттик-лениндик идеялардын призмасынан каралышы, эпикалык чыгарманын табияты, улуттук идентификация маселеси, эпостун кыргыз адабий-көркөм ой жүгүртүүсүнүн өнүгүү тенденцияларына тийгизген таасирине баа берүү, «Манас» эпосунун айланасындагы кыргыз адабиятындагы идеялык күрөштөрдү талдоо макаланын башкы максаты болуп саналат.

Ага ылайык төмөнкүдөй милдеттер белгиленди:

- «Манас» эпосунун кыргыз совет адабиятынын калыптанышындагы орду жана көркөм өнүгүүгө тийгизген таасирин жана эпостун идеяларына социалисттик, коммунисттик идеялардын карама-каршы келишинин себептерин талдоого алуу;
- Эпостун вульгардык-социологиялык сындын объектисине айланышын, ага арналган илимий конференциялардын маанисин аныктоо;
- Кыргыз адабиятындагы ар кыл көркөм-эстетикалык концепциялардын карама-каршылыгы жана анын жазуучулар жана адабиятчылардын ортосундагы талашта орун алышын анализдөө;
- Эпостун кийинки эгемендүүлүк мезгилинде улуттук кайра жаралууга, эгемендүүлүккө идеялык таяныч болуп жана жаңы улуттук идеологияны калыптоого руханий база катары кызмат кылуусун, жаңы улуттук аң-сезимди өнүктүрүүгө кошкон зор салымын белгилөө.

Тарыхка кайрылсак, 1930-жылдардын экинчи жарымынан тартып бүткүл союздук деңгээлде улуттук эпикалык чыгармаларды жана улуттук акын-жазуучулардын чыгармачылыгын изилдөө, басып, чыгаруу жана которуу, юбилейлерин өткөрүү иш-чаралары жогорку мамлекеттик инстанциялар тарабынан демилгеленип, масштабдуу иш-чаралар уюштурулуп келди. Калмактардын «Жангар» эпосу орус тилине которулуп, 500 жылдык юбилейи, «Игордун кошууну жөнүндө сөз», «Жолборс терисин кийген баатыр» чыгармаларынын, Алишер Навоинин 500 жылдыгы, Низами, Жамбылдын юбилейлери

өткөрүлүп, Совет өкмөтүнүн улуттардын көркөм рухий дөөлөттөрүнө жасаган мамилеси позитивдүү тенденцияда эле (Абдиева жана Төлөгөнова, 2023, б. 108).

Бирок биринчи муундагы «буржуазиячыл-улутчулдарды» репрессиялоонун капшабынан кийин, экинчи «буржуазиячыл улутчулдардын» кайрадан тымызын күчтөнүп жатат деген шектенүүлөр жаңы репрессивдик иш-аракеттердин башталышына түрткү болду. Алар улуттук эпосторун, байыркы классиктерин, султандарды, колбашчыларды тирилтип, панисламизмдин көчөттөрүн өстүрө башташты, алар негизинен сырт жактагы мусулман өлкөлөрүнүн агенттери, аларды жок кылыш керек деген ойго келишкен. Аларга каршы кампаниянын аягы кайгылуу бүткөн (Асаналиев, 2008).

ВКП(б)нын «Драма театрларынын репертуары жана аны жакшыртуу боюнча чаралар жөнүндөгү» токтому эпикалык чыгармаларга болгон вульгардык сынды кайрадан күчөтүп, анда «тарихый жана тарбиялоочу эч кандай мааниси жок, азыр театрларда коюлуп жаткан бир катар пьесаларда падышалардын, хандардын, төрөлөрдүн турмуштары идеализацияланып отурат», - деп белгиленген.

Академик В.Жирмунскийдин «Манас» эпосун изилдөөгө киришүү» жана В.Жирмунский менен Х.Зарифовдун «Өзбек элинин баатырдык эпостору» деген эмгектери идеясы бузук эмгектер деп табылып, «Манас» эпосунун келип чыгыш тарыхына арналган А.Н.Бернштамдын, кыргыз элинин этнографиясын изилдеген С.Абрамзондун эмгектери катуу сынга кабылган. Ушундай кырдаалда “Манас” эпосунун сакталып калышы, мурда оозеки жашап келсе эми аны китеп кылып аны басмадан чыгаруу, жайылтуу иштери токтоп калуу коркунучу турган.

Негизги бөлүм

Улуттук эпикалык чыгармалардын тегерегиндеги идеологиялык иш-чаралар жеке эле «Манас» эпосу эмес, бир топ башка улуттардын эпосторун «текшерүүдөн» башталыптыр. Ошол мезгилде жарык көргөн адабияттаануу, фольклористика маселелерине байланыштуу изилдөөлөр Лениндин эки маданият тууралуу окуусун методологиялык жактан жетекчиликке алышып, ар бир илимий ой ошол пикирден башталгандыгы эле маселенин бир тараптуу, ашкере субъективдүү экендигинен кабар берет. «Манас» эпосунун айланасындагы талаш-тартыштар эч бир токтобой, анын туу чокусу 1952-жылга чейин созулуп, ал ортодо 25тен ашуун макала жарык көрүп, идеологиялык карама-каршылык, курч талаш-тартыштар көп жылдар бою өкүм сүрүп келгендиги маалым. Мына ошондуктан карама-каршы пикирлерге, позицияларга чек коюу, жыйынтыктоо зарылдыгы өзүнөн өзү туулган.

«Кыргыз эпосу «Манасты» ар тараптуу изилдөө жана аны жарыялоого даярдоо максатында элдик эпосту изилдөөчүлөрдүн, адабияттаануучулардын жана тарыхчылардын катышуусунда 1951-жылы февраль-март айларында илимий конференция өткөрүү» тууралуу Кыргызстан КП(б) БКнын чечими чыккан. Мына ушундан тартып эпоско арналган конференцияны өткөрүү боюнча чоң иш-чаралар белгилене баштайт эмеспи. Чынында да «Манас» эпосу 1922-жылдан тартып жазыла баштап, 13 варианты (400б.т. көп) жазылып алынса да, айрым варианттарынын ортосунда мазмундук жана көркөмдүк жактан карама-каршылыктар кенен орун алып, ал тургай жасалма жол менен киргизилгени, эпостун чыныгы табиятына жат мотивдер орун алган эле. Буга чейин эпостун эки гана варианты (С.Орозбаков, С.Каралаев) кеңири белгилүү болуп, эпосту изилдөөгө арналган материалдардын бардыгы сынчыл позициядан каралбай жаткандыгы айтылып келген болчу. 1938-жылы эпостун негизги эпизоддорунун бири «Чоң казат» орус тилине которулуп, 1946-жылы жарыяланган, бирок бул басылма «элге каршы катмарлануулардан тазартылган эмес» деген шылтоо менен колдонуудан алынып салынган (Судьба эпоса “Манас”, 1995, б. 17).

Кыргызстан Компартиясынын Борбордук комитети СССР Илимдер Академиясы жана СССР Жазуучулар Союзу менен биргелешип манастануучу окумуштуулардын кеңири жыйналышын өткөрүү белгиленет (1951, 1-ноябрь). Ошентип, конференциянын тематикалык планы, негизги докладчылар, мөөнөтү бекитилет. Биринчи доклад «Манас» эпосунун калыптануусунун тарыхый шарттары» – проф. А.Якубовский (ИИМК, Ленинград), андан соң «Манас» эпосун изилдөөнүн жыйынтыктары жана милдеттери» – Л.И.Климович (СССР Жазуучулар Союзунан); «Манас» эпосунун элдүүлүк проблемасы» – А.К.Боровков (Чыгыштануу институту, Ленинград); «Манас» эпосунун варианттарына обзор» – Ө. Жакишев (Кыргызстан жазуучулар Союзу) белгиленет. Ал эми кошумча докладчылар иретинде М.Ауэзов, М.Богданова, К.Маликов, К.Баялинов ж.б. белгиленет. Конференциянын тезистерин редакциялоо иши А.К.Боровковго, ал эми докладдардын сапатын кароо комиссиясына Л.И.Климович мүчө болот. Конференцияны өткөрүү структурасынан эле иш-чара кылдат даярдалгандыгы, аны уюштуруучулар кандайдыр бир конкреттүү тыянактарга келүүнү көздөгөнүн байкоого болот. Мындан тышкары республикалык басма сөздө жарыялануучу макалалардын авторлору, темалары да такталган экен.

Конференция төрт күнгө созулуп, 6-10-июнда аяктаган. Конференцияга баш-аягы 400дөй адам катышып, Москва, Ленинград, Өзбекстан, Казахстандан окумуштуулар келгендиги маалым. Талкууга М.Богданова, А.А.Валитова, Б.Керимжанова, К.Маликов, А.Токомбаев, Т.Сыдыкбеков, Ө. Жакишев, К.Давлеткелдиев, В. Бернштам, К.Баялинов,

К.Соронбаев карама-каршы позициянын бир тарабындагылар Л. Климович, А. Боровков, П. Балтин, Г. Нуров, Ж. Самаганов ж.б. катышкандыгы белгилүү.

Мезгилдүү басма сөздө конференциянын жүрүшү жана Б. Юнусалиевдин, М. Ауэзовдун докладдары тууралуу супсак гана маалымат берилип, курч таймашуулар тууралуу эч нерсе байкалбаганы менен чынында талаш-тартыш өтө курч, татаал болгон. Албетте, 1952-жыл сталинчил советтик идеологиянын курчуп, гүлдөп турган учуру эле. Ошон үчүн 1940-жылдардын экинчи жарымынан тартып 1958-жылга чейин эпостон бир да үзүндү жарыяланган эмес. 1952-жылкы конференциянын айрым катышуучулары үчилтиктин биринчи бөлүмүнөн «Чоң казатты» алып салууну, башка бөлүктөрүндө бул тууралуу эскерүүгө тыюу салууну да сунушташыптыр.

Жасалган докладдардын теориялык-методологиялык негизин Лениндин эки маданият тууралуу теориясы (догма) түзүп, чыгарманы талдоодо марксистик-лениндик социалисттик эстетиканын жол-жоболорунан туруп баа берилген. Социалисттик эстетиканын принциптеринен гана туруп эпосту баалоо ошол мезгилдеги илимий изилдөөлөргө мүнөздүү көрүнүш экендиги айныгыс чындык. Негизги докладчы А.К. Боровков Сагынбай менен катар Мусулманкулдун вариантын да реакциячыл деп атап, «Кыргыз эпосун реакциячыл иштеп чыгуу, ондоо эки багытта жүрүп олтурган: эпостун каармандарын дин үчүн күрөшкөн баатырларга айландыруу, ал эми эпостун башкы каарманы Манасты феодалдык көчмөн мамлекеттин ханына айландыруу жолу аркылуу IX кылымдагы «Улуу кыргыз империясы» менен эпосту байланыштыруу аракеттери кыргыз эпосундагы басып алуучу хандын образын элдик баатыр катары көрсөтүү үчүн жасалган аракет экендиги анык. Басып алуучулук жана күчтүү мамлекет куруу идеялары эпосто реакциячыл исламдык жана пантүркисттик идеялардын таасири астында пайда болгон...», - деп баса белгилеп, эпоско карата айтылып келген айыптоолорду өзүнүн аргументтери менен далилдеп жүрүп отурат.

Кийинки докладчы Л.И. Климович өзүнүн докладында «Манас» эпосундагы коомго жат идеялар 30-жылдардан тартып эле айтылып келе жаткан тарыхына кайрылып, 1930-ж. «Кызыл Кыргызстан» газетасында С.Орозбаковдун вариантын басып чыгаруу айыпталганын, Орозбаковдун вариантына негизделген «Академия кечелери» катуу каршылыкка учураганын, 1934-жылы И.Тойчинов тарабынан кыргыз жергесиндеги феодалдык турмушту көкөлөтүп мактаган эпос катары мүнөздөлгөнүн айтып өтөт. Докладында В.Жирмунский, котормочулар Л.Пеньковский, М.Е. Массонду, Т.Сыдыкбековду, К.Баялиновду, С.Мусаев, М.Богданованы, Б.Юнусалиевди, Н.Бернштамды, К.Рахматуллин, С.Абрамзондун эмгектерин сынга алат. Көрүнүп тургандай, сын пикиринде ошол учурга чейин манастануу

илиминде эмне болсо, ошонун бардыгын тануу, жокко чыгарууга жасалган аракет байкалып турат.

Ушул докладдан кийин талкуу башталган. Талкууга баш-аягы 22 адам катышкан. Б.Юнусалиевдин жана М.Ауэзовдордун тарыхый баяндамалары мына ушул талкуу учурунда айтылган (Манас, 1961, б. 6). Айрым токтолсок, Ж.Самаганов конференциянын жүрүшүнө баасын берип, эпостун элдик же элдик эместигин чече албастыгы белгилүү болуп калгандыгына токтолуп, кыскартылып бириктирилген вариантты түзүү идеясына каршы чыгат, ал эми Г.Нуров С.Орозбаковдун вариантынын реакциячыл мүнөзүн бардыгы моюнга алышты деп, С.Орозбаков эле эмес, Т. Молдо, М. Мусулманкулов, Б. Сазановдордун варианттары да реакциячыл экендигин белгилеп өтөт. П.Балтин «Манас» эпосунун элдик чыгарма экендигине далил укпагандыгын, ар кандай айла-амалдардын жардамы менен колдогу варианттардын тексттерин тазалоо аркылуу элдик катары көрсөтүүгө гана аракеттер болгонун айтат. Л.Климович болсо кыргыз урууларын бириктирүү эпостун негизи экенин жокко чыгарат. Орозбаковдун, Каралаевдин варианттарындагы көлөмдө «Манас» мурда эч качан болгон эмес деген оюн айтат. Эң коркунучтуусу эпосту китеп кылып чыгарууда панисламизм, пантүркизм, космополитизм, буржуазиялык улутчулдуктан тышкары болуу мүмкүн эмес деген корутундуга келет. Докладчынын сөзүнөн эпос колдонууга жараксыз деген бүтүм чыгарууга болор эле.

Бул жерде эпостун айланасындагы талаш-тартыштар жеке эле кыргыз манастануусу үчүн эле эмес, ошол мезгилдеги советтик фольклористика илиминин айдыңындагы улуттук эпикалык чыгармачылыкты изилдөө, аны жаңычылдык менен колдоно билүү маселелерин тактоодо да чоң мааниге ээ болгондугун айта кетүү туура. Анын үстүнө конференциядагы негизги докладчылар эпостун түп нускасы менен тааныш болушкан эмес деп ишенимдүү айтууга болот. Анткени орус тилинде толук вариантынын өзү жок экендигин жогоруда белгилеп өткөн элек. Бирок ошол докладчылардын конфигурациясы да акыркы учурда өзгөртүлүп, негизги докладды А.К.Боровков – «Манас» эпосунун элдиги жөнүндөгү проблема» деген темада, Ө. Жакишев, жана Л.И. Климовичтер – «Манас» эпосун изилдөөнүн абалы жана милдеттери», негизги болуп, Мозольков жана К.Баялиновдордун ордуна А.Токомбаев, Т.Сыдыкбеков дайындалып, М.Ауэзов кошумча докладчылардын арасынан алып салынган. 1-топтогу кошумча докладды (А.Боровковдон кийин) А.Давлеткелдиев – «Манас» эпосунун элдүүлүк проблемасына карата», Богданова М. – «Манас» эпосунун элдүүлүгү жөнүндө», ал эми 2-топто негизги докладды Ө.Жакишев – «Манас» эпосунун варианттарына мүнөздөмө берүү», кошумча докладдар – К.Маликов «С.Каралаевдин вариантына мүнөздөмө», А.Валитова – «Манас» эпосунун алгачкы жазылыштары жөнүндө»,

Б.Керимжанова – «Манас» эпосунун Ы.Абдыракманов түзгөн варианты», А.Токомбаев – «Семетейдин» элдүүлүгү проблемасына карата», Т.Сыдыкбеков – «Сейтек» – «Манас» үчилтигинин бөлүгү катары», мындан тышкары негизги жыйынтыктоочу доклад Л.Климовичтики болгон.

Идеологиялык кысым курчуп турган катаал мезгилде, эпосту иликтөөчүлөрдүн биринчи мууну (К.Тыныстанов, Е.Поливанов ж.б.) да, экинчи мууну (Т.Байжиев, З.Бектенов, Т.Саманчин) да катуу, адилетсиз жазага тартылган мезгилде расмий түрдө бекитилген докладчыларга каршы чыгуу өтө опурталуу болгондугу ырас (өзгөчө экинчи муундагылардын тагдырына байланыштуу кайгылуу окуялар ошол учурда болуп жаткан). Расмий бекитилген докладчылар А.Боровков жана Л. Климовичтердин негиздеген позицияларына каршы сокку берүү чоң масштабдагы окумуштуунун гана колунан келмек. Мына ушул милдетти Б.Юнусалиев аркалап, концептуалдуу, далилдүү, принципалдуу аргументтери менен карама-каршы тараптын аргументтерине сокку бергени маалым.

Конференциянын акыркы күндөрүндө сүйлөгөн М.Ауэзовдун сөзү Б.Юнусалиевдин позициясын андан ары бекемдеп, конференциянын жыйынтыгына таасирин тийгизген. Мына ушул белгилүү окумуштуулардын «Манас» эпосунун тагдырындагы чечүүчү мааниге ээ болгон аракеттери алардын эл алдындагы кызматы, атуулдук парзын аткаруусу десек болот.

Конференциянын жүрүшүнө принципалдуу бурулуш берген докладдардын бири – негизгиси М.Ауэзовдун доклады болгон. Анын сөзү эпоско каршы чыккан докладдарга антитезис болуп, эң башкысы туңгуюктан жол тапкан болчу (Судьба эпоса “Манас”, 1995). Окумуштуу көп жылдардан бери «Манас» эпосун фундаменталдуу изилдеген окумуштуулардын бири болгону менен конференцияда негизги эмес, кошумча докладчылардын катарына да кошулбай калган эле. Конференцияда чыгып сүйлөшкөн ошол мезгилдеги кыргыз илимий-адабий элитасы маселеге ачык каршы чыгууга батынбастан, кыйгачтаган, жалтайлаган позицияда болгондой таасир калтырат. Конференция он пункттан турган чечим кабыл алып, «Манас» эпосунун негизи элдик, бирок варианттарында орчундуу карама-каршылыктар орун алгандыгы; «Чоң казат» («Великий поход», 1946) басылып чыгышы жаңылыштык болгондугу, колдогу варианттардын бардыгы бастырып чыгарууга жараксыз экендиги, Тил, адабият жана тарых институтунда изилдөө багытындагы иштер жолго коюлбагандыгы ж.б. белгиленип келип, анын жетинчи пункту кыскартылып бириктирилген варианты тууралуу болгон – «Манас» эпосун комментарийлер жана киришүү макала менен коштолгон кыскартылып бириктирилген варианты түзүү зарыл деп чечим кабыл алган. Бул чечим СССР ИАнын Президиумунда каралып (1952-ж, 1-август), негизинен

кубаттоого алынган. Ошентип 1953-55-жылдары кыскартылып бириктирилген вариантты түзүү каралып, А.Боровков, М.Богданова, К.Юдахин консультант болуп бекитилген болчу.

Конференциядагы «бириктирилген вариант» тууралуу М.Ауэзовдун идеясы кырдаалдан чыгуунун эң идеалдуу жолу эле. Кыскартылып бириктирилген вариантты түзүү идеялары конференциянын жүрүшүндө көп эле докладчылар тарабынан айтылыптыр, бирок алар сунуш иретинде гана болгон. Ал эми М.Ауэзов бул идеяны теориялык жактан негиздеп эле тим болбостон, аны ишке ашыруунун теориялык-практикалык жактарын да негиздеп бере алган эле. (Айтматов, 1988, б. 16). «Манас» эпосуна байланыштуу талаш-тартыштардын аягына кайсы бир деңгээлде чекит коюп, жыйынтыкталганы ырас. 1958-жылы бул вариант даярдалып бүтүп жарык көргөн жана 2014-жылы КР УИА тарабынан кайра басылды (Судьба эпоса “Манас”, 1995)

Эпостун кыскартылып бириктирилген вариантынын тарыхый-маданий, илимий-методологиялык жактан зор мааниси бар. Конференциянын чечиминин негизинде «Манас» эпосунун бириктирилген вариантын түзүү тууралуу токтом кабыл алып, бириктирилген вариант 100 миң сап ырдан туруусу, б.а. эпостун көлөмүн беш эсе азайтуу каралган. Түзүүчүлөр катары көп жылдардан бери эпосту изилдөөгө аракеттенип келе жаткан жана эпостун өзүн мыкты аткара билген акын К.Маликов, эпостун экинчи бөлүгүнүн кыскача вариантын түзүү үстүндө эмгектенип келе жаткан, акын А.Токомбаев жана үчүнчү бөлүм боюнча Т.Сыдыкбековдор тартылып, К.Юдахин төрт китебине этимологиялык комментарий жана эскертме жазган. Ал эми Б.Юнусалиев кыскартылып бириктирилген вариантты түзүүгө жана басмага даярдоого жетекчилик кылгандыгы белгилүү.

1940-жылдардын аягынан тартып 1952-жылга чейин эпостун тегерегинде «Манас» эпосунун тегерегинде республикалык басма сөзгө байма-бай биринин артынан бири жарыяланган макалаларда, бир тарабы «Манас» эпосу идеялык жактан буржуазиялык-улутчул, пантүркисттик, панисламисттик идеяларга жык толгон, баш каарман Манас агрессор, баскынчы катары катары далилденсе, экинчи тараптагылар эпостун элдүүлүгүн, терең мазмундуулугун далилдөөгө аракет жасашкан эле. Бир даары эпос көп жылдар бою эл арасында айтылып келгендиктен, бай-манаптар кысым-басым аркылуу өздөрүнө жакын идеяларды киргизип жиберешкен деген ойду кайталашкан.

1952-жылкы конференция бешинчи күнкү талаш-тартышта гана эпостун элдик экендигине токтолууга мүмкүнчүлүк түзүлөт. С.Орозбаков, С.Каралаев, Б.Сазановдун варианттарындагы жазылып алынган элге каршы катмарларды далилдеш үчүн Октябрь революциясына чейин Ч.Валиханов жана В.Радловдун варианттарына таянышып, бул

варианттарда диний, кытайларга, орустарга каршы идеялар орун алган эмес деген ойлорду ортого салышкан эле.

Ошентип фольклордук чыгармаларда көркөм фантазия кеңири орун ала тургандыгын, манасчы Орозбаковдун көркөм фантазиясы үчүн күнөөлөгөнгө болбой тургандыгы айтылган эмес. Көбүнчө «Чоң казат» эпизодунан улутчулдук маанайды издешип, бул эпизод эпостун жалпы пафосуна, идеялык багытына карама-каршы келе тургандыгын белгилешкен. Эпостун жалпы структурасындагы чоочун идеология, көркөмдүк жактан толук кандуу эместиги, эпостун ар варианттарынын ортосундагы карама-каршылыктар тууралуу маселелер изилдөөнүн предмети болуп, илимий макалаларда ушул карама-каршылыкты ачып берүүгө аракеттер жасалган эле.

Эпосту иликтөөчүлөр К.Тыныстанов, Е.Поливанов, алардын шакирттери Т.Байжиев, З.Бектеновдор фольклористика илиминин айныгыс аныктамасы – элдик чыгармага эч ким оңдоо-түзөтүү киргизе албай тургандыгын мыкты билишкен. Ошого карабастан мезгилдин талабы менен эпостогу катмарлануулардын себепкерлери тууралуу жазууга аргасыз эле.

Корутунду жана алынган натыйжалар

1. Эпоско карата вульгардык-социологиялык позициядагылар ошол мезгилдеги советтик турмушка, анын руханий талаптарына ылайыктуулары гана элдик боло алат, ал эми советтик чындык, идея менен үндөшө албаган жактарынын бардыгы элдүүлүккө каршы келет деген жаңылыш тыянакка келишкен. Эпостун тегерегиндеги мына ушул концепция «Манастын» көркөм-идеялык өзгөчөлүгүн айкын талдап бере алмак эмес. «Манас» эпосундагы басып алуу, талап-тоноочулук сыяктуу эпизоддор кыргыз элинин башка эпосторунда, мындан тышкары дүйнө элдеринин башка эпикалык чыгармаларынан деле орун алгандыгы белгилүү.
2. «Манас» эпосу баарынан мурда көркөм-поэтикалык чыгарма. Андагы улуттун ичиндеги майда бытырандыланган уруулардын башын кошуп бир бүтүн элдин, улуттун деңгээлине жеткирүү түпкүлүгүндө асыл идеялардан экендиги тууралуу чындык кийин гана жашоого укук алган.
3. Кыргыз маданиятындагы өтө орчундуу тарыхый окуя болгон 1952-жылкы конференция кыргыз адабий процессине таасир тийгизген. Эпоско арналган конференция эстетикалык, улуттук баалуулуктарга башкача өңүттөн кароого жол ачкан.

4. Кылымдардан бери кыргыз элинин башкы баалуулугу болуп саналган эпостун элдүүлүгүнөн шектенүү соцреализмдин өзүнүн идеяларына күдүктөнүү жараткан. Эпостун айланасындагы талаш-тартыштар соцреализмдин таптуулугу, элдүүлүгү, партиялуулугу жана элдин эки маданияты тууралуу принциптеринин өзү талаш-тартыштуу, реалдуулуктан алыс экендигин астыртан аңдоого түрткү болгон.
5. Аталган конференция кыргыз акын-жазуучуларынын идеялык изденүүлөрүнө жаңы багыт берип, соцреализмдин догмаларына каршы сокку урган десек жаңылышпайбыз. Ал кыргыз көркөм сүрөткерлерине, адабиятчыларына илимде жана көркөм чыгармачылыкта конформисттик жолдон башка эркин ой жүгүртүү бар экендигин көрсөтөт.

Колдонулган адабияттар

1. Абдиева, Ж.К., & Төлөгөнова, Ж. (2023). “Манас” эпосунун изилдениш тарыхынан. *Ош мамлекеттик университетинин Жарчысы*, №2, 107-114. DOI: https://doi.org/10.52754/16948610_2023_2_13. EDN: KAMGNY.
2. Айтматов, Ч. (1988). *Биз дүйнөнү жаңыртабыз, дүйнө бизди жаңыртат: макалалар, маектешүүлөр, сүйлөгөн сөздөр*. Түзг.: Тургунбаев С. Фрунзе: Кыргызстан.
3. Асаналиев, К. (2008). *Адабий айкаш*. Бишкек: БГУ.
4. Кубанычбек кызы, А. (2023). “Манас” эпосунда көчмөн турмуштун сүрөттөлүшү. *Ош мамлекеттик университетинин Жарчысы. Филология*, №2(2). бб. 41-48. DOI: 10.52754/16948874_2023_2(2)_5. EDN: UIVPTC.
5. *«Манас» Киргизский героический эпос*. (1961). Сборник статей. Москва: Изд-во АН СССР.
6. *Мухтар Ауэзовдун 1952-жылы «Манас» боюнча өткөн конференцияда сүйлөгөн сөзү*. (2011). Жаңы Ала-Тоо, №9, 163-170. Бишкек.
7. *Судьба эпоса «Манаса» после Октября: Сб. документов*. (1995). Сост.: Т.А.Абдыкаров, С.Р.Жумалиев К. Бишкек: Кыргызстан.
8. Юнусалиев, Б. (1958). “Кириш сөз”. *Манас. I бөлүк*. Фрунзе: Кыргызмамбас.
9. Юсупова, Р.О., Кочкорова, Д.А. (2023). “Манас” эпосундагы кыймыл, мейкиндик жана убакыттын интерпретацияланышы. *Ош мамлекеттик университетинин Жарчысы. Философия. Социология. Политология*, №1(1), бб. 33-41. DOI: 10.52754/16948823_2023_1(1)_5. EDN: FZOACK.